2

वैधानि मायावादस्य खंडनं

म्

ॐ लक्ष्मीं ॐ नरसिंहं प्रणम्याहं घोरं मलहरं तिमिरापहं अगाधपत्व्याकृतिं वक्ष्ये मायावादस्य खंडने ॥ इ
१ हाहि विविधसांसारिकदुःखदर्शनेन विरक्तस्य शमदमादिसंपत्तिमतो मुमुक्षोरधिकारि
णोऽनर्थनिवृत्त्यै परमानंदावाप्तये च सकलजीवजडात्मकात्प्रपंचात्परमार्थतया व्यावृत्तं ति
रस्तनिखिलगुणोदारं निरस्तसमस्तदोषं परब्रह्म प्रतिपादयितुं सकलश्रुतिस्मृतीनां तद
पकरणीभूतब्रह्ममीमांसायाश्च प्रवृत्तिरिति तत्त्वं अपरे तु त्वतः परब्रह्मभूतस्येव जीवस्य
ाज्ञाननिमित्तं तदद्वैतज्ञाननिवर्तनीयमित्यतो ऽस्यानर्थहेतोः प्रहाणाय आत्मैकत्वविद्य
ाप्रतिपत्तये सर्वे वेदान्ता आरभ्यन्त इति वर्णयंति तन्मतमपाकृत्य स्वमतं समर्थयितुमिदं प्रकर
णमारभमाणो जयतीर्थाचार्यः परममंगलं नारायणस्तवनमादावाचरति नरसिंहोऽखिला
ज्ञानमतध्वान्तदिवाकरः जयत्यमितसज्ज्ञानसुखशक्तिपयोनिधिः अखिलं चेतनाचेतनम
मात्मानमिति किमज्ञानकल्पितमिति मन्मतं तदेव ध्वान्तमिव सम्यग्ज्ञानप्रतिकूलत्वात् तन्नि
रसने दिवाकर इव जयत्युत्कर्षेण वर्तते अमितज्ञानसुखशक्तीनां निःशेषतो ज्ञानस्वरूपः ०

र्यत्वं सुखस्य ः त्वांशांशि च ब्रह्मणोरप्रतीतेः ततादिः पयोनिधिरिव पयोनिधिः प्रतिनितान्त
रीत्यनन्तत्वमभिन्नत्वेन विशिनष्टि द्विविधः खलु कुहकाद्यो निष्टनिहन्ति रिष्टश्रामिष्ठ ननु
त्विलेतिमायावादाद्दिदुर्मतप्रसंजितमिथ्याज्ञानाद्यनिष्टनिवर्तकत्वेन नासंहन्तु तिविहि
ता अम्मितानि सम्यक्ज्ञानादिसमस्तेष्टसंपादनसमर्थत्वेनेति । अखिलाज्ञाननतिध्वांत
२ समन्नित्यतदहरमानश्चाह जीवब्रह्मणोरेकत्वं किमिति तन्मीमांसाविनतस्यतः प्रतिपाद्य
ते । न चैतद्वेदान्तातिरिक्तस्याखिलज्ञानकल्पितनतपाविनोपपद्यते ननु कथमिदमुच्यते येनस्या
देवं यदि जीवब्रह्मैक्यप्रतिपादकत्वं वेदान्तमीमांसयोरुपपन्नं स्यात् न चैतदस्ति तत्वरतप
स्यात्वान्नेवेदादेरनारंभणीयत्वंसंगीतकथमिति तत्राह विमतमनारंभणीयमनर्थ
प्रतिपादकत्वात् ॰ यदित्थं ततथा यथा संप्रतिपन्नं विमतमनारंभणीयतारंभणीयतांभ्य
ाविमतिविषयभूतं इति तन्मीमांसाशास्त्रं शास्त्रमनारंभणीयमित्येवोक्ते वेदान्तशास्त्र

२ णमनारंभणीयत्वस्य परेणाभ्युपगतत्वादिष्टापादनमेतत्स्यात् नहि वेदादीनां वोच्यते॰
मेवं॰ विमतमप्रामाण्येन निराश्रयत्वादिदोषपरिहारस्यापि सूचितत्वात् एवं मायायां वैकल्प
ादिदोषपरिहारस्यापि सूचितत्वात् यथा संप्रतिपन्नमित्युक्तं अन्यथा यथा बोधादिश्चाल्पं
मितिब्रूयात् नन्वनारंभणीयत्वं नाम प्रयोजनशून्यत्वं वा अश्रोतव्यत्वं वा आद्ये तिष्टापादनं
स्यादिति प्रतिज्ञावाक्यशेषः नहि द्वितीयः बोधादिफलस्य ब्रह्मणि स्वरूपस्यापि दर्शनात् मैवं चेत्त
त्वंपदार्थयोरभावस्यापि विवक्षितत्वात् तथाच यदि वैदिकं जीवब्रह्मणोरैक्यस्य प्र
तिपादकं स्यात् तदानारंभणीयं प्रमाणं त्वेतत् केन वृत्ति आपादकमेवान्यथा प्रतिपाद
कत्वादित्यनेनैव तु वाक्येन निर्विकल्पत्वदोषः नञात्तत्र तत्प्रदर्शयिष्यामः अथवा बो
दत्तमीमांसादिकमेकपरमपाख्याकुर्वन्नामाबाधितमणीनश्वाहमेव पाञ्चीकृतस्य
नारंभणीयत्वं वेदादेस्तत्परत्वनिरासाय साध्यते किमन्यथा प्रतिपादकत्वं विमतशास्त्र:

स्यातिरिक्तत्वादपरमार्थत्वं तत्प्रतिपादकं च शास्त्रं कथमन्यथाप्रतिपादकं न च वातीति अथ ब्र
३ ह्मात्मैक्यं तत्स्वरूपातिरिक्तत्वेन परमार्थमद्वैतं गीष्क्रियेते तदा तेनैव द्वैतापत्तेरद्वैतपरं शास्त्रमित्यस्य०
हानिः स्यादित्यत आह अद्वैतहानिः स्वरूपातिरिक्ते ब्रह्मात्मैक्यस्येत्यनुवर्तते यथार्थमस्तीति शेषः
स्यादेतत् एकत्वं परमार्थमद्वैतं किंतु ब्रह्मस्वरूपानतिरिक्तमेव यथाह नत्वाद्वैतं ब्रह्मैवेदं सर्व
मिति श्रुत्यर्थेन मद्वैतस्य मृषापन्नं ब्रह्मैव स्यादिति तथा च कथं तत्प्रतिपादकं शास्त्रं मृषा यथा०
3 र्थं स्यादित्यत आह अनतिरिक्ते स्वप्रकाशत्वादात्मनः सिद्धसाधनता शास्त्रस्येति शेषः यद्यद्वै
तं ब्रह्मस्वरूपानतिरिक्तं स्यात् तदा शास्त्रस्याविषयार्थबोधकत्वं प्रसज्येत बोध्यस्यात्मनो ब्र
ह्मस्वरूपत्वात् तस्य च स्वप्रकाशत्वेन नित्यसिद्धत्वात् अतः सिद्धसाधनतापरिहाराये०
क्यस्य स्वरूपातिरिक्तांगीकारे न्यथाप्रतिपादकत्वमेवेति अयं च दोषः स्वमतेऽतिरिक्ते वोक्त
इति मैतद्ब्रह्मत्वाविषयप्रकाशत्वं स्वप्रकाशत्वमिति स्वमतेंगीकारात् परिशेषात्स्वप्रकाशस्व
रूपात्मनः शास्त्रस्याप्रतिपादकत्वं स्यात् अवेद्यत्वं स्वप्रकाशत्वमित्यंगीकारादिति इष्टसिद्ध

त्वस्येत्यत आह नहि ब्रह्मात्मैक्यस्य यथार्थत्वमस्ते अन्यथाप्रतिपादकत्वमप्ययथाप्रतिपादकत्वं
ब्रह्मात्मनोरेकत्वशास्त्रविशेषणतया परस्याभिमतं च तत्परमापन्नं अतोऽन्यथाप्रतिपादक
त्वमिति सिद्धं ननु यद्यद्वैतपरं शास्त्रं स्यात्तदानारम्भणीयं ब्रह्मज्ञानेनैव अस्य कार्यापादकस्या
कत्वात् पुनः ईश्वरविधानमप्यर्थं स्यात् नचैतदेवापादकाभिधानमिति वाच्यं तथात्वे त्वन्यथा०
प्रतिपादकत्वादित्यस्य ब्रह्मात्मैक्यप्रतिपादकत्वादित्यर्थः स्यात् तथा च दृष्टान्तानुपपत्तिः
नहि ब्रह्मात्मैक्यस्य सम्पादनानुपयोगोऽसंगतत्वं चेति चेन्मैवं अभिप्रायपरिज्ञानात् तथा
हि यद्यद्वैतमेव शास्त्रार्थः स्यात् तदा शास्त्रमनारम्भणीयं स्यादित्युक्तेनैमित्तिकेनैमित्तिक
नो वस्यास्फुटत्वात् कथमित्याकांक्षायामन्यथाप्रतिपादकत्वादित्युक्तं यदि शास्त्रार्थो
द्वैतं स्यात् तदा शास्त्रमन्यथाप्रतिपादकं स्यात् ततश्चानारम्भणीयं ब्रह्मज्ञानेनेति अद्वैत
स्यैव शास्त्रार्थत्वे शास्त्रस्याप्ययथार्थत्वं कथमित्यतो नहि ब्रह्मात्मैक्यस्य सत्त्वं निहितं तत्र चे
त्युपपत्तिनं तत्त्वं द्वेति एकमेव शास्त्रार्थो ब्रह्मव्यतिरिक्तं सर्वमपरमार्थं तत्स्यात् एकं ब्र

५ द् तथा च स्मापकाभावात् व्याप्यमावरणमपि न हेतुवतीति न तन्निवर्तकत्वेन ग्राह्यत्वसाधितद्वा
धनत्वेन वतीति अस्ति तर्हि लिङ्गसाधनताग्राह्यस्यैको दोष इति चेत् पदार्थसाक्षाद्ग्राह्यत्वसपर
प्रसिद्धे बोधनेनुपादेयत्वस्यादित्येकः अपरं चाह अनधिगतार्थगन्तृप्रमाणमिति च तन्म
4 तं गंतव्ये स्मावगतिसाधनमुच्यते अनधिगतेति स्मृत्यादिसाधनव्युदासार्थं शुक्तिरज
तादिज्ञाननिरासार्थं ग्रहणं अर्थस्य च यथावस्थितस्यादिवाचित्वात् अर्थस्य फलस्य
चानिष्टस्यार्थगन्तृज्ञानव्यानेनाग्रमोचोनयव्याहतिरर्थफलव्याहतिः परं तस्य साधनपरत्व
ात्कर्तरि प्रसंगः एतेन दृष्टानां प्रमाणलक्षणं व्यवहारेण घटनया इति मामावादिभिरंगी
कारात् न्ममनतिरिक्तं यदि शास्त्रमधिगतमेवार्थमवगमयेत् तदा प्रमाणलक्षणाभावाद्
प्रमाणं प्रसज्येतेति एवमयथार्थपरत्वमन्यथाप्रतिपादकत्वमित्यभिप्रायः अधुना
विषयप्रयोजनादिरहितत्वमन्यथाप्रतिपादकत्वमित्याशिङ्क्येमं तद्धि प्रपंचयन्ति मतं
शास्त्रस्य विषयादिकं परन्यायैरन्यथाकरोति अज्ञानामनवादेव तन्मतमखिलमपाकृ

ष्ट्वं ननु स्वप्रकाशस्यात्मस्वरूपस्यासिद्धत्वेप्यद्वैतादिविशेषाकारेणानधिगतत्वान्न शास्त्रस्यासिद्ध
साधनत्वादिकं यथा खलु नवतां मतेगुणागणानोरस्वेदपिगुणेरनः स्पर्शानेनोपलब्धेनेरूपस्यान
नधिगतेरेवमित्यत्रिकाह निर्विशेषत्वादात्मनोनाधिगताविशेषः स्यादेव घटोपलब्धेनोपिन
रूपानुपलब्धिः यतो रूपं घटादिनिष्ठमपि तदविशेषतयांगीक्रियते न तु तन्मात्रं न चैवमेकाम।
पेक्षात्मानिनत्वाद्विशेषो नमात्मनि सिद्धे यो नाधिगत इति स्युः मात्मस्वरूपस्यानिर्विशेष
त्वांगीकारात् किंतिश्च घापि स्यात् न चादिदं शास्त्रस्यासिद्धसाधनत्वादि यदि शास्त्रात् सिद्धाद्वैत
प्रतिपाद्यमिति निश्चमानू नचैवं किंनामश्चावरणानृतज्ञानमात्रं निवर्तयतीति निवृत्तेत्वा।
वरणाद्वैतं स्वतएव सिद्धं तदुक्तं सिद्धं तु निवर्तकत्वादिति तत्राह सिद्धत्वात्स्वरूपस्यावि।
शेषस्याचावृतत्वात्तानं कस्यचिदर्थकं स्यादेवं शास्त्रस्यासिद्धसाधनतापरिहारोपरिमते
ज्ञानमावरणसंबन्धे नैव संभवति आवरणं सत्वाद्वियमानेन व्याप्तं न चाज्ञानमात्मस्वरूपाव
रणेपि स्याद् ज्ञानाद्विशेषस्यनाशः न स्वचस्वप्रकाशत्वेन नित्यसिद्धत्वात् नद्वितीयत्वदनाव

यस्मात्तस्माद्वोऽद्वैतवादे एवमेवाज्ञाननाशाद्वेदशास्त्रस्य प्रयोजनमपि निरस्तं वेदितव्यं मोक्षो हि
५ प्रयोजनं तत्र चाज्ञाननिवृत्तिरूपं यदाह अविद्यास्तमयो मोक्षः सा संसार उदाहृत इति न चाज्ञ
नाशं न वेदनिवृत्ति ...... नन्वेतदज्ञाननाशं न वादे वेदान्तेनैव वाक्येन सिद्धं न किमर्थोऽयं ग्रंथः
तत्संतत्यापि तस्यैव प्रपंचो पमित्य दोषः प्रयोजनं निरस्तमिति संबंधः अज्ञाननिवृत्तिल
क्षणो हि मोक्षः परेणात्मस्वरूपतयेष्टः यदाह आत्मैवाज्ञानहानिरिति आत्मस्वरूपं च प्र
गेव शास्त्रप्रवृत्तेः सिद्धमेवेति कथं तस्य प्रयोजनत्वं स्यात् नहि कश्चित् सिद्धसाधना
य यतते नापि तत्साधने विज्ञाते शास्त्रैवाज्ञानहानिरात्ममात्रमिति कश्चित्तदसत् आ०
त्मनो ज्ञानकर्मतानंगीकारात् एतद्धि प्रयोनास्तीति चेत् तथापि जीवन्मुक्तिविरोध आ
त्ममोक्षस्तु कस्मात् तथा च हृत्ते निवृत्ते मोक्षनिवृत्तेः प्रसंगात् वस्तुपलब्धिर्नात्मा०
मोक्ष इति चेत् तथापि जीवन्मुक्तो प्रसंग इत्येवमादिकं अपरमाह न विद्यात्मयाऽलक्षणो
मोक्षमात्मस्वरूपमाचक्ष्महे किं मामान्यमेव न च वाच्यं तस्य सत्यत्वेऽद्वैतहानिरसत्यत्वे तदज्ञ

ते तन्मतं तदभिमतमखिलविषयादिकमपाकृतं वेदितव्यं कथमुक्तप्रकारेणैव तन्मते
ऽज्ञानासंभवात् विजयादेरज्ञानसापेक्षत्वात् अज्ञमोहि हि विषयो न भवति अन्यथातिप्रसं
गादिति एवमज्ञानासंभवेन विषयादीन्निराकृत्य प्रकारान्तरेणापि निराचष्टे मिथ्यात्वे चैक्य
स्यात्वा वेदकत्वमागमस्य स्यात् ऐक्यं हि शास्त्रस्य विषयतया परस्याभिमतं तत्किमात्मस्व
रूपातिरिक्तमुत तन्मात्रं आद्येपि सत्यं मिथ्या वा नाद्य: अद्वैतहानिप्रसंगात् न द्वितीय: ऐ
क्यस्य मिथ्यात्वे तत्प्रतिपादकस्य शास्त्रस्याप्रमाणत्वाद्वेदकत्वं स्यात् तथा चापसिद्धान्त: किंच सत्य
त्वे चाभेदस्य परस्परविरुद्धयोरन्यतरनिषेधस्यान्यतरविधिप्राप्यत्वात् ऐक्यस्य मिथ्यात्वे
भेदस्य सत्यता च स्यात् अत ऐक्यमात्मस्वरूपमात्रमेवेत्यंगीकार्यं स्वरूपस्य च स्वप्रकाशत्वे
न विषयत्वं न संभवतीति एवमनतिरेकपक्षे प्रतिषेधेनातिरेकपक्षमंगीकृत्यापि यथार्थप्रति
पादकत्वं समर्थितं इदानीं तु तद्विपर्ययेण विषयत्वाभावप्रतिपादनमित्यभिप्रेत्य: एवं विषया
न्निराकृत्य प्रयोजनं निराकरोति एवमेव प्रयोजनमपि निरस्तं यथाज्ञाननाशस्य न वाद ज्ञानसंभ

तदाज्ञानस्य तदानीमेव ज्ञानेन नाशात् न च सुषुप्त्यादावनेनाविनोपादेयस्याबाधस्यैतीति अज्ञान
निवृत्तावज्ञानानामंतत्वात् तथाचाज्ञाननिवृत्तेर्हि मयपदार्थमेवेन स्वरूपमेवनास्ति यंचमप्र
६ कारत्वाद्दूरतोनिरस्तेति किंचघटादीनां सत्वं घटादीनां मेवदेशकालादिस्वसत्वयामद
सत्वमितिप्रकारत्रयस्यैवानुस्यूतत्वं कारणत्वं नास्ति तत्प्रागभावस्यचप्रकारत्रानुमेन्वस्याप्त
भरमहत्यं तासंभवनीत्याह चतुर्थेति अज्ञानासंभवादधिकारीचनिरस्त इत्युक्तं तद्विवर्ण
यन्नाह विषयप्रयोजनाभावादेवाधिकारी च निरस्त इति संबंध यो हि यस्य फलस्य प्रयो
जनमर्थयति मानोपरिक्षियाजिज्ञासते सतत्राधिकारी भवति ज्ञानासंभवेन विषयप्रयो
जनेनिराकृते इति तदभावादेवसंबंधोपि सनामेवाहि संबंधोहि भवति अज्ञानासंभ
वेन विषयाद्यभावश्चोपपादितः अतो विषयाद्यभावात्संबंधोपि निराकृतएवेति एवं
वेदांते जीवब्रह्मणोरेकत्वज्ञानेपादकत्वं नाम तृतीयत्वं प्रसंगान्न तत्प्रतिपादकत्वमित्यु
क्तं इदानीं परमार्थेन न वदतां कल्पाविदुष्मा सर्वोत्तमत्वस्यैवमभवतः फलस्यातिप्राप्तेः

वः सदसत्त्वं च विरुद्धं सदसद्विलक्षणत्वेऽज्ञाननिवर्त्यत्वानुपपत्तिः प्रतियोगितल्लिङ्गत्वयोर्वि
लक्षणस्याव्यापकत्वादिति पंचमप्रकारस्तास्तुपगमात् तथोक्तं नसन्नासन्नसदसन्नानिर्वा
च्यं ततस्त्रयः पक्षानुरूपो बलिरित्याचार्याः अत्यर्थोऽयदन्नित्युतस्त्राह अज्ञानासंभवेन चतुर्थ
प्रयोगान्नावात्पंचमप्रकारस्तापि निरस्तात् मोक्षस्यानन्तुवर्तने आस्यहितस्यत्वमद्वैतभंगप्रसं
गात् नाप्यसत्त्वप्रतीतिविरोधात् नच सदसत्त्वं विरोधात् अतश्चतुर्थप्रकारो निर्वचनीयत्व
मंगीकार्यं नचतन्निवृत्तिरपि नाद्दष्टीन वतीत्येवं मोक्षस्य पंचमप्रकारतापरेणांगीकृतास्यादि
यंयदज्ञानमेव परमते स्यात् नचतत्संभवति। सिद्धत्वात्स्वरूपप्रस्येत्यादिनातोऽज्ञानासंभवस्यो
क्तत्वात् अतोऽज्ञानासंभवेन चतुर्थप्रकारस्य तु निरस्तत्वाद्वाते न कल्प्यमानामोक्षस्य पंच
मप्रकारतापि पूर्वोक्तरीत्येव निरस्ता अथवाऽज्ञाननिवृत्तिर्यथात्मातिरिक्तोऽयते तदा वक्त
व्यं किमज्ञानकार्यानवेत्ति न द्वितीयः आत्मातिरिक्तस्याज्ञानतत्कार्ययोरन्यपतत्वावश्यंभावा
नुपगमात् आद्यबाधकमाह अज्ञानासंभवेनेति यदज्ञाननिवृत्तिरज्ञानकार्यानवेत्ति

यन्निहतत्वाज्ञ तदेववेदादिप्रतिपाद्यंनामब्रह्मैक्यमित्याह ज्ञाविमोऽहमेवास्मीकेदृत्वा।
दि तथाईङ्क्रियेभ्यः पुराणर्थादित्यादिश्रुति एवंविश्वो ब्रह्मोत्तमत्वं सर्वशास्त्रार्थं
तत्त्वगवतांसंशयनुत्तये अथापिविप्रतिपत्तेःसंशयोनभवति अतःप्रकरणार्थमुपसं
हृत्यावाग्निहितं एवंप्रकरणार्थमुपपाद्यतत्प्रयोजनमाह सर्वज्ञमुनिनामायावा
दतमोविलं निरस्ततत्ववादेनसतांसंशयनुत्तये अथापिविप्रतिपत्तेःसंशयोनभवति।
अतःप्रकरणार्थमुपसंहरन्तद्गुरुणानानावनाक्यमेवपठति नास्तिनारायणात्समन्तचैतो
ऽन्यविद्यति एतेनसत्यवाक्येनसर्वार्थासाधयाम्यहं वचनप्रसूनमालाजयतीर्था।।
ऽयंनामेन्दुमा रचिताश्रीयतोहृदयेतद्ध्येयकमलामहिलेनप्रहर्षेण। इतिवेदांतसमाप्तं
शुभम्

8 Acc. 47